

CÎTEVA NOTĂȚII CU PRIVIRE LA STATUTUL DISCURSULUI CRITIC

MAGDA JEANRENAUD

Într-un studiu consacrat conceptului de *critică literară*, așa cum a fost el utilizat de către critica literară românească, Florin Mihăilescu construiește un tablou atât de complex și de divers al accepțiilor acestuia, încât rămîne în suspensie însuși întrebarea esențială în legătură cu numitorul lor comun. Care este terenul pe care, în multitudinea speciilor sale istorice, conceptul de critică literară își definește totuși acest numitor comun? După părerea noastră, critica estetică și critica ideologică, cu toate variantele lor, pe care istoria noastră literară le atestă din plin, se întîlnesc ca manifestare specifică în discursul, distinct, atât ca discurs al științelor sociale, vizavi de discursul științelor exacte, distinct însă și în „interior”, în raport cu discursul istoriografiei, filosofiei, psihologiei etc. Încecări analitice asupra acestui tip de discurs au întreprins, printre alții, și Algirdas-Julien Greimas, E. Landowski, Jean-Claude Coquet sau Sorin Alexandrescu; observațiile lor dețin elasticitatea teoretică pentru a constitui un cadru suficient de larg în care discursul scientist al unor M. Dragomirescu sau D. Căracostea să găsească suficiente puncte de convergență cu cel calofil, precumpănitor în critica noastră interbelică, dominată de postmaiorescieni. Frecventele acuzații de „impresionism”, aduse acestora din urmă, G. Călinescu li răspundea — dilatat voit, după obicei, dimensiunile argumentației, — prin a o socoti „eretică, fiindcă presupune că sint critici care vin numai cu impresii fără rațiuni, iar alți critici, numai cu rațiuni fără impresii” (*Principii de estetică*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 23). De unde și concluzia „firească” pentru autorul *Vieții lui Eminescu*, cum că „opera critică” cea mai desăvîrșită și mai plină de urmări este marea creație însăși” (*ibid.*, p. 207). Este vorba, firește, nu doar de creația de „idei” ci, mai ales, de una la nivelul discursului care o cuprinde calitativ și pe cea dintîi.

Pragmatica lui Peirce a demonstrat din plin implicarea „subiectivă”, individuală, particularistă a criticului, ca expresie a *terțității* în triunghiul semiotic: istoria criticii românești înregistrează, pe de altă parte, dezbateri ample pe marginea acestei teme, dintre care unele au instituit adevărate clișee interpretative (*Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, a lui G. Călinescu privită ca „roman”, de exemplu) inerent reducionistas și exclusiviste. Și astăzi controversa dintre critica „științifică” și comentariul „foiletonist” sau „impresionist” pare a se menține la o intensitate mult mai vie decît în alte spații culturale, poate că tocmai datorită unei disponibilități discursive asumate în chip conștient într-o tradiție ce a socotit-o, din capul locului, drept marcă deosebitoare a conceptului de „critică literară”.

Cele cîteva considerații care fac obiectul îndurilor de mai jos sînt, mai curînd, tot atîtea interogații ce privesc modurile specifice de manifestare a discursului critic cît și criteriile care îl disting de alte forme discursive. Ne interesează, prin urmare, strategiile utilizate de acest tip de discurs atât în producerea cit și în funcționarea sa; strategiile ce par a-și lăsa amprenta asupra transunerii sale scripturale. Limbajul criticii literare a fost examinat, dintr-o perspectivă funcționalistă, într-un relativ recent studiu — înzestrat cu o solidă armătură teoretică — al Doinei Bogdan-Dascălu (*Critica — limbaj secund*, Timișoara, Facla, 1981). Pornind de la ipoteza unei corespondențe între funcțiile criticii literare (analitică, axiologică, normativă și estetică), autoarea ajunge, între altele, la concluzia că proprie acestui limbaj-secund este presiunea limbajului-obiect asupra metalimbajului, întrucît acesta este un fenomen manifest atît la nivelul funcției

metalingvistice, cît și al celorlalte funcții secundare. Minuțioasele analize ale Doinei Bogdan-Dascălu confirmă faptul că limbajul criticii literare comportă funcții și operații identice celorlalte limbaje, dominate însă de către funcția metalingvistică; în interiorul marii familii a metalimbajelor, acest limbaj se distinge prin câteva trăsături, mai importante fiind, după opinia autoarei, conservarea funcției inițiale a textului literar și presiunea exercitată de acesta asupra meta-textului.

Pornind de la această ultimă afirmație, ne punem întrebarea dacă nu cumva cercetarea acestui limbaj ar avea de câștigat reintegrînd „abstractul” limbajului în „viul” discursului, acolo unde diferența dintre limbaj-secund și limbaj-obiect tinde a se estompa datorită acelei „puneri în scenă” a comunicării pe care o înfăptuiește enunțiatorul discursului; reluarea problematicii limbajelor și, cu precădere a metalimbajelor, din perspectiva semiotică a teoriei discursului se impune ca necesitate, fie și numai din considerenții că, altminteri, modalitățile de manifestare scripturală a structurilor narative — al căror rol în constituirea acestui tip de discurs ni se pare dintre cele mai importante — nu ar putea fi luate în considerare. Este însă nu mai puțin adevărat că notațiile de mai sus vizează mai curînd o specie particulară de discurs critic, al cărui studiu, — în ce ne privește —, ni se pare mai ademenitor, dar, prin generalitatea lor, sînt tot atît de îndreptățite în nivelul discursului critic luat ca ansamblu nediferențiat.

O dată cu apariția unor forme noi de literatură, și în strînsă legătură cu acestea, se remarcă, în ultimul timp, „inventarea” unor noi forme de scriitură critică „care-și produce obiectul pe măsură ce se produce pe sine” (Irina Mavrodin, *Modernii — precursori ai elasticilor*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981) și care determină producerea unor mutații în rîndul funcțiilor discursului critic prin integrarea scripturală a funcției critice concomitent cu reflecția asupra propriului statut, într-o „spunere” metadiscursivă de gradul doi. Discursul critic, puternic narativizat, se prezintă ca un „roman” al înfăptuirii scripturale a subiectului enunțării. Ia naștere astfel, și Irina Mavrodin se numără printre primii care sesizează acest fenomen, o „nouă practică a criticii ca literatură”, unde limitele dintre text și metatext, — la limită, cele dintre critică și literatură, — tind să se șteargă. (Nu înfîmplător unele voci „critice” atrag atenția, alarmate, asupra tendinței de a prefera demersului evaluativ, valorizant, pe cel descriptiv.) Dacă este sau nu cazul să vedem un pericol în proliferarea acestor noi forme critice instaurînd — cu sau fără voie — un nou fel de autonomie față de discursul-obiect — literatura —, nu stă în puterea noastră să o decidem. Este vorba, cel mult, de un pariu pe care numai viitorul îl va putea institui în câștig sau în pierdere; oricum, vorba Irinei Mavrodin, ceea ce se va dovedi pierdere a criticii va putea oricînd deveni câștig al literaturii...

În ce ne privește, însă, aceste forme pe care le ia discursul critic ne fac să ne întrebăm dacă definiția metadiscursului drept discurs *despre* funcționarea unui alt discurs nu devine inoperantă, cel puțin atunci cînd este axată pe acest *despre*. Pe de altă parte, un discurs critic integrînd un nou nivel metadiscursiv ce se referă la modalitățile sale de instaurare ne face să ne întrebăm — iarăși — dacă nu cumva cercetarea sa ar avea de câștigat examinîndu-l ca pe un discurs-obiect, limbaj-prim.

Așa sînd lucrurile — dacă stau într-adevăr așa — vom urmări, în linii mari, strategiile discursive ce organizează un atare metadiscurs critic încă de la producerea sa, sesizabilă doar în viziune poetică, — discursul pe cale de a se face —, trecînd apoi la structurationa sa — structurile narative — și sfîrșind cu „consumarea” sa, adică cu tipul de lectură pe care îl presupune în sub-textul conștruirii sale.

Orică demers critic se bazează pe un proces de deconstruire-reconstruire datorat tocmai caracterului său metatextual: textul literar (sau fragmente din acesta), o dată scos din contextul său de origine, formează un fel de povestire lacunară, pe care destinatorul o ia drept semnificant liber, cu semnificație parțial anulată, țelul metadiscursului fiind reinvestirea sa cu un sens nou; se încheie astfel „contractul”, care are forma unei „căutări a cunoașterii”. Într-un studiu de dimensiuni reduse, Sorin Alexandrescu (*Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales*, Paris, Hachette, 1979) arată că metadiscursul critic se desfășoară conform unei structuri fixe, și anume: discurs observațional, enunțuri de corespondență, discurs interpretativ, și discurs de verificare. Particularitatea discursului critic ar consta, după opinia sa, în preeminența destinatorului, în explicația cauzală — deși dificil de verificat — și în suspendarea judecății veridictorii în favoarea celei evaluative: se explică astfel compatibilitatea virtuală infinită de coexistență a metadiscursurilor care pornesc de la un același discurs-obiect. În varianta de text critic de care ne ocupăm, deosebit de interesantă ni se pare dilatarea spațiului dintre procesul de reconstruire a semnificației textului-obiect și cel de construire a sensului metadiscursiv: în acest spațiu metadiscursul ni se oferă atît ca rezultat al unei operații de scriitură, cît și ca descriere a acestei operații, atît ca reflecție asupra discursului-obiect, cît și ca reflecție asupra propriei alcătuirii, a propriului statut. Se remarcă amănarea — dacă nu chiar suspendarea — discursului interpretativ, a formulării atitudinii față de opera literară, în favoarea reformulării atitudinii față de propria

activitate scripturală. Demersul interpretativ devine astfel povestirea propriei instaurări, lucru nu fără consecințe de natură să perturbă buna funcționare a schemei narative *supra-saturind-o*. La nivelul funcțiilor, acolo unde destinatorul stabilește contractul, cea căutare a cunoașterii, are loc o dublare a acesteia de către o alta, legată de modalitățile de transpunere scripturală a metadiscursului. Această a doua căutare, înglobată în discursul critic, are și o funcție integratoare, în măsura în care subsumează metadiscursul unui alt metadiscurs, de grad superior însă. În ce privește actanții, pe lângă destinator, cel care încheie contractul vizînd discursul-obiect, literatura, apare un nou rol actanțial, cel „jucat” de subiectul enunțării: acesta va „pune în scenă” propria-i căutare legată de transpunerea scripturală a contractului încheiat de destinator. După cum se vede, schema narativă a acestui tip de discurs critic — pe care îl putem numi de acum înainte „narativizat” — se caracterizează printr-o structurare densă, redundanță chiar, atît la nivelul actanților, cît și la nivelul funcțiilor. Consecințele sînt multiple și se discern la foarte nivelele textului: multiplicitatea rolurilor actanțiale înlocuiește univocitatea specifică discursului critic cu un dialogism marcat, amînarea interpretării (deci și a valorizării) se face pe seama transformării acesteia în povestire, căutarea legată de sensurile discursului-obiect, momentan sau, mai rar, definitiv suspendată, dar, oricum, mereu pusă sub semnul întrebării, situează textul pe o izotopie pe care am putea-o numi a „neliniștii”, „nesiguranței” (fie în ce privește constituirea sensului metadiscursiv al textului-obiect, fie în ce privește legitimitatea demersului însuși, resimțit ca „parazit”). În sfîrșit, la nivel discursiv are loc prefacerea subiectului enunțării în personaj al acestuia. Așa se explică faptul că acest tip de discurs critic, în veșnica sa oscilație între un *eu* mereu suspendat și neputința acceptării unui *el* — ca să folosim una din formulările consacrate ale lui Roland Barthes —, manifestă scriptural figura autorului — personaj al înfăptuirii textuale — la fel de „vîu” și cu drept egal de existență pîntre celelalte personaje, ale opere literare comentate. Un alt efect pe care îl are, la nivel metadiscursiv, o asemenea strategie narativă — cel mai important, poate, — constă în suprimarea funcției referențiale (menită să îndrepte atenția destinatorului, dar și a receptorului, asupra referențului, în cazul nostru literatura) în favoarea funcției autoreferențiale (axată pe semnul însuși, în cazul nostru, metadiscursul). Autoreflexiv, textul ne apare ca rezultat al operației de *scrlere*, dar și ca *descriere* a acestei operații. Textul critic, a cărui transparență ar trebui în mod tradițional să înlesnească lectura celui-alt text, cel literar, tot în mod tradițional considerat opac, devine la rîndul său opac, refăcînd în mod analogic, dintr-o tentativă mimetică mereu amînată, literatura, discursul-obiect. Trimiterea la opera literară se face astfel în mod mediat, prin intermediul unei meditații la propria alcătuire; din text reprezentativ, a cărui funcție de bază este cea referențială, metadiscursul se transformă în text producător (de sensuri), prevalentă fiind funcția autoreferențială. Scriitura ce nu mai poate fi imediat traversată spre referent, discursul critic nu se individualizează prin preponderanța dimensiunii instrumentale a limbajului, prin oralitate, ci prin aceea a calității de material a acestuia, prin scripturalitate: este momentul în care are loc saltul în spațiul literar, asumarea acelei mereu amînate tentații mimetice. Prin caracterul său marcat autoreflexiv, acest gen de text critic se oferă lecturii drept text „deschis”, drept scriitura ce realizează cunoașterea opereii o dată cu cunoașterea modalităților scripturale: autorul se așează la masa de scris nu pentru că știe dinainte ce va scrie ci, dimpotrivă, pentru a afla calea de a o face. Practica de creație este conștientizată, discursivizată, prin „romanul” înfăptuirii metadiscursive a subiectului enunțării care, la rîndul său, o dată cu demudarea procedurii de codificare — denudare nu lipsită de o funcție parodică — oferă cititorului și un „mode d'emploi” al textului: reînțorcerea la *pre-text*, la literatură, prin asumarea pe cont propriu a căutării sensurilor acesteia.

Această dublă căutare, a destinatorului a cărui atenție se îndreaptă spre discursul-obiect, și a subiectului care discursivizează practica sa de creație, se situează mai întotdeauna pe izotopia „nesiguranței”, a „incertitudinii” reușite. Să încercăm să căutăm o explicație a apariției acestor forme de metadiscurs al căror obiect nu este, strict vorbind, propunerea unui anumit demers interpretativ asupra literaturii ei, mai mult, o refacere a acesteia (sau a semnificației acesteia) la nivel metadiscursiv, însă. Cert este că asemenea texte se ivesc ca urmare a unor raporturi dintre metadiscurs și discursul-obiect: fie că destinatorul, pe măsură ce produce discursul interpretativ, conștientizează „intraductibilitatea” textului literar, fie că subiectul enunțării este marcat de presiunea limbajului-obiect, sau, în sfîrșit, poate că asemenea texte, puternic narativizate, apar atunci cînd, la un nivel sau altul, parcursul interpretativ se dovedește mai puțin lesnicios, cînd nesiguranța actului interpretării „cere” compensarea printr-o strategie narativă aparte. Această ultimă ipoteză, spre care înclinăm, fără însă a le exclude pe celelalte, are avantajul de a putea fi susținută prin câteva cazuri concreate. Demersul din *Mari corespondențe* al lui Livius Ciocărlie, de pildă, se constituie mimetic prin raportare la modul în care a fost scris *Scrinul negru* (cap. I), iar întregul text — menit a demonstra caracterul literar al corespondențelor — se încheie cu un „eșec” mărturisit de destinator. La un nivel însă, eșecul se transformă

în reușită scripturală a subiectului enunțării : chiar dacă corespondențele nu se dovedesc mai sau la fel de literare ca operele autorilor lor, textul lui Livius Ciocărlie însă, situat pe izotopia mesiguranței, veșnic în căutarea, manifestată scriptural, a strategiilor de abordare a corespondențelor, produce un sens nou, legat tocmă de această conștientizare discursivizată a propriei căutări. Se deschide astfel posibilitatea unei *retro*-lecturi, efectuată de subiectul însuși, prin includerea figurii autorului în interpretare, lucru care nu este însă posibil decât atunci când discursul conferă enunțatorului său statutul de personaj : figura autorului scrisorii nu se lasă întrevăzută decât prin figura autorului cărții.

Ibrăileanu — romanul criticului, cartea lui Mihai Dinu Gheorghiu, reprezintă un caz de continuă amănare a interpretării prin digresiune. Destinatorul resimte ca pe o pledică în refacerea „romanului criticului” tratarea unor texte de grad diferit (romanul *Adela* și critica lui Ibrăileanu) și atunci intervine subiectul pentru a produce un metadiscurs de gradul doi privitor la transpunerea scripturală a activității interpretative. Apare astfel o spunere care înglobează metadiscursul : înțelegerea criticii prin roman nu poate avea loc cuforic decât prin mijlocirea unui discurs privitor la transpunerea activității interpretative a destinatorului în scriere. Acesta este de fapt „romanul criticului” : un text care pune în scenă și „romanul” înfăptuirii discursive a subiectului enunțării.

Nu mai puțin interesantă este și maniera de manifestare textuală a presiunii pe care o exercită de astă dată metalimbajul asupra limbajului-obiect, atunci când interpretarea își propune să-l scoată din contextul său de origine (manual de medicină, cronici, mică publicitate) pentru a-i proba literaritatea (cf. Eugen Negrici, *Imanența literaturii*, București, Cartea Românească, 1981) : metadiscursul de gradul doi se situează și aici pe o izotopie a neliniștii celui care „se pregătește a afla o cale de supraviețuire a literaturii”.

Oricum, în toate aceste cazuri, ca și în multe altele, din complexe raporturi ce se stabilesc între destinator și subiectul enunțării, din transpunerea scripturală a înfăptuirii metadiscursive a acestora, se formează sensul „literar” al discursului critic, acesta din urmă sfârșind prin a se oferi receptării drept discurs critic puternic narativizat. Granițele text/metatext se dizolvă, discursul funcționează pe dimensiunea productivă, scriitura operează o deschidere susținută de un anumit tip de ambiguitate, deliberat construită, acolo unde textul reflectează în imanență asupra statutului său. Un asemenea text critic nu poate fi receptat în ansamblul său decât în spațiul unei lecturi plurale, singura în măsură să pună în valoare izotopia autoreferențială, demitizând omnișcența, provocându-l pe cititor la ieșirea din pasivitate prin sugerarea faptului că ceea ce ar putea apărea drept o ultimă lectură se dovedește înotdeauna a fi doar penultima. *Retro*-lectura, a cărei plăcere provine din rupturile de cod pe care textul critic narativizat le pricinuieste în cursul prefacerii sale în povestirea propriei instaurări textuale, este cea care conferă metadiscursului un statut autonom, de practică a „criticii ca literatură”. Incapabil să genereze o judecată definitivă asupra discursului-obiect, măcinat de nevoia de justificare, discursul critic narativizat situează subiectul enunțării în centrul procesului de producere a discursului, al cărui „practicant” devine, incitându-l pe receptor la o nouă lectură care să urmărească povestirea „preschimbării” sale în personaj, dar și la o căutare analogă, la o reluare pe cont propriu a interpretării.